

PAGLIANO, JEAN-PAUL

Az orvos Rabelais viszonya a halálhoz (néhány gondolat)

ALKALMAZOTT HUMÁNTUDOMÁNYI INTÉZET

orvos, beteg, halál, emberiség, idő

Tanulmányom címe első látásra talán meglepőnek tűnhet: Rabelais életműve kapcsán rendszerint az életöröm jut az eszünkbe, vidám cimborák örökös mulatozása, amely bennünket is magával ragad, a kacagás, a bolondos tréfák, a többé-kevésbé pajzán jelenetek kavargásába, ahol patakokban folyik a bor... És természetesen ez igaz is. Ugyanakkor, ha mélyebben elemezzük Rabelais műveit, rájövünk, hogy a szerző rendkívül élesen látta korának problémáit, mi több ezeknek a problémáknak örökkévaló jellegét. Így a halál egész életművében jelen van, egyrészt azokban a szövegekben, amelyeknek ez a témájuk, másrészt érintőlegesen ott is felbukkan, ahol nem ez a téma áll középpontban. Az élet ugyanis csak a halál gondolatával együtt nyeri el valódi értékét. Azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy egyes XVI. századi gondolkodók világosan szembenéztek a halál problémájával¹. Az emberek többségét azonban bizonyos szorongás fogta el, ha a halál pillanata és a halál utáni lét kérdése merült fel. A halál korabeli – elsősorban a templomokban fellelhető – ikonográfiai ábrázolásai ugyancsak hozzájárultak a hétköznapi ember félelméhez².

Tudjuk, hogy Rabelais egész életműve egy monumentális himnusz az élethez. Az élethez, de a halálhoz is, hiszen a halál elválaszthatatlan az élettől. Rabelais minden művében az élet diadalát hirdette³, a nagy szellemekre jellemző lelkesedéssel hangoztatta az ember örökkévalóságát, egyrészt a nemzés révén, de azzal az idők során egyre gazdagabbá váló üzenettel is, amelyet a szülők hagynak gyermekeikre, unokáikra, azzal a küldetéssel, hogy azok még tovább gyümölcsöztessék azt. Ugyanakkor azonban felhívta a figyelmet arra, hogy a fejlődés akadályai többnyire maga az ember – elsősorban a *Harmadik és a Negyedik Könyvben* –, s kitért az ebben rejlő veszélyekre, Rabelais, az orvos, Rabelais, az ember, aki ismerte kortársai szenvedéseit, aki tanúja volt az intolerancia újjáéledésének, a veszedelmek növekedésének, a homályos félelemnek, minden bizonnyal az egyik legszebb üzenetet hagyta ránk a haldoklókkal kapcsolatosan, de mindenképpen a legnevesebbet, amelyet lelki finomság és mély emberség hat át.

Az evangélikus szellemnek megfelelően Rabelais-nál a halál napja egyben az öröm napja is. A *Harmadik Könyv* 21. fejezetében Raminagrobis – akiről Abel LeFranc ragyogó elemzése minden kétséget kizáróan bebizonyította, hogy Jean Lemaire de Belges alakja ihlette⁴ – haldoklik. Idézzük fel e csodálatos rész legfőbb sorait: a halál már ott ólálkodik, az idős költő érzi, hogy egyre közeleg, s mérhetetlen öröm járja át. Miután megírta a Panurge-nek szánt rondót, azt kéri, hagyják őt magára, hogy teljesen kiélvezhesse ezt a pillanatot. Szeretne békében elmenni, elmagyarázza Panurge-nek és két cimborájának, hogy már nagy kinnal-keservvel előzőtt magától „egy sereg hitvány, ocsmány és dögletes fekete fenevadat”, amelyek kiszakították abból az édes melegségből, amelyben elnyugodott:

„már mindazt azt a jót és boldogságot szemlélvén, látván, sőt érintvén és ízlelvén, amelyet a Jóisten készített elő az ő hívei és kiválasztottjai számára, a másik életben, a halhatatlanságban.”

Nincs szorongás és rettegés, a tekintet nem a Pokol felé fordul, mint a XV. század első felének sötét óráiban⁵, hanem egy boldog túlvilág felé. Az idős költő bizakodó derűvel készül a halálra.

¹ Lefebvre d'Étaples, Briçonnet valamint hű tanítványa Marguerite de Navarre; *Sermo Lutheri de Praeparatione ad moriendum a verna culo in latinum versus*, Anvers, 1520. 1533-ban Erasmus is megjelentet egy *De Praeparatione ad mortem* c. írást.

² A XVI. század elejére vonatkozóan: ARIÈS, Philippe: *Essais sur l'histoire de la mort en Occident du moyen âge à nos jours*, Paris, Seuil, 1975., 111–112. l. Valamint: ALEXANDRE-BIDOU, Danièle: *La Mort au Moyen Age* (XIII–XVI. század), Hachette Littératures, La vie quotidienne, Paris, 1998., a 273. oldaltól.

³ Ezzel kapcsolatosan érdemes újraolvasni például a *Pantagruel* híres 8. fejezetét.

⁴ LEFRANC, Abel: L'identification de Raminagrobis, in *Revue des Études Rabelaisiennes*, 1911, XI. kötet, 144–147. l.

⁵ Vö. LE GOFF, Jacques: *La Civilisation de l'Occident médiéval*, Paris, Arthaud, 1964. „Les Grandes Civilisations” sorozat, 397. l.

Panurge azonban emlékezetünkbe idézi (*Harmadik Könyv*, 23. fej.) azokat a fametszeteket, amelyeket a könyvnyomtatás a szépen meghalás módjára vonatkozó traktátusokban, azaz a XV-XVI. századi *ars moriendi*-ben terjesztett⁶: az Egyház és a kolduló rendek ezeket az „elkárhozástól való félelem felébresztésére” használták⁷. Raminagrobis viszont elutasítja a hagyományos gyászos szertartást⁸, és a legteljesebb nyugalomban szándékozik meghalni. A halál itt egyáltalán nem „a számadás pillanata, amikor levonjuk egy élet mérlegét”⁹. Az utolsó ítélet azon ikonográfiai ábrázolásai, amelyeken az életet megméri és értékeli, eltűntek. Ezzel szemben a halál egyfajta születéssé válik, s már nem is lepődünk meg a haldokló aggastyán arcvonásainak leírásán, akit „derűs elégedettség, nyílt arckifejezés és fénylő tekintet” jellemez (*Harmadik Könyv*, 21. fej.). Nincs félelem, de magasztos rajongás sincsen. Nem függeszti szemét a túlvilágra, ahogy azt Guillaume Briçonnet, Marguerite de Navarre ajánlja, vagy akár Clément Marot is a *Déploration de Florimond Robertet* (Florimond Robertet siratása) c. költeményében¹⁰. Azaz egyáltalán nem találkozunk itt a Briçonnet-nak annyira kedves „Cupio dissolvi”-val. A meghalás öröme mellett ugyanakkor ott van a megélt élet miatt érzett öröm is. S ebben semmi ellentmondás nincsen; a minden félelemtől, szorongástól mentes derű, amelyet az ember a halál közelében érez, az élet elfogadásához kapcsolódik.

Azonban azt is meg kell itt jegyeznünk, hogy ritka az olyan ember, aki úgy hal meg, mint a jó Raminagrobis, s ezzel Rabelais – az orvos és az ember – tisztában van. Idézzük fel ennek kapcsán „a részegek szavai” (*Gargantua*, 5. fej.): „torkomat nedvesítem, iszom, elázom, mert nagyon félek a haláltól”. Rabelais nem ír le, nem állít élénk keservesen haldokló embereket. Ez ellentétben állna azzal a szándékával, hogy az emberbe elegendő örömet és energiát plántáljon, hogy az az élet felé számyalhasson. S valamicskét abból a derűből is, amelyet a betegek előtt kell mutatni – Rabelais ezt egyenesen az orvos kötelességének tekinti, amint azt a *Negyedik Könyv* elején álló, Odet érseknek szóló ajánlásában kifejti.

Az olvasók egyre kérik, unszolják, írjon folytatást „pantagrueli meséihez”, mivel az előző könyvek megkönnyebbülést és vigaszt nyújtottak a szenvedő betegeknek. Rabelais nem a dicsőséget kereste, inkább felebarátai javát tartotta szem előtt. Vajon nem azok a legjobb orvosok, akik igen nagy jelentőséget tulajdonítanak a beteg jelenlétében való viselkedésüknek? Aki maga is vidám, jókedvre deríti a beteget, ellenben, aki szomorkodik, bánatával még inkább lesújtja. Rabelais kötelességének tekinti felvidítani a betegeket; minden egyes szónak „egyetlen célra kell irányulnia, arra, hogy a beteget – Isten megsértése nélkül – felderítse, ne-hogy bármi is elszomorítsa”. Itt arra emlékszik vissza Rabelais, hogy orvosi tanulmányai során felfedezte a „terápiás nevetés” áldásos hatását: megtanulta a vidámsággal és nevetéssel való gyógyítás módszerét. Közismert mondatát: „A nevetés az ember sajátja” is Galienusnak és Arisztotelésznek köszönheti (*De partibus animalium*, III, 10)¹¹. Sajnos léteznek olyan orvosok, akik nem tisztelik ezt a szabályt, s Rabelais, hogy állítását alátámassza, híres példákat keres, amelyek tekintélyüknél fogva nagyobb súlyt adnak az ő remek okfejtésének. Így egy Callianax nevű orvost állít az olvasók elé, akiről már Hérophilus is „igen rosszul szólna”¹². Callianax, amikor egy beteg, akinek szeme nyugtalanságról árulkodott, megkérdezte tőle: „Meg fogok halni?” arcátlanul azt felelte:

„Meghalt Patroklosz, ki pedig nálad derekabb volt”¹³,

kimutatva ezzel, mily kevésbé érdeklik betegei, s mennyire hiányzik belőle az emberség, az alapvető emberi kapcsolatok tisztelte. Mi több, valami fenyegetőt is érzünk ebben a válaszbán. Egy másik páciense, aki

ALEXANDRE-BIDOU, Danièle: *id. mű*, 276–289. l.

Valamint: VOVELLE, Michel: *L'Heure du grand passage. Chroniques de la mort*, Paris, Gallimard, „Découvertes” sorozat, 1993.

DELUMEAU, Jean: *La Peur en Occident*, Paris, Fayard, 1978.

⁶ Egy *ars moriendi* szövegét olvashatjuk és fametszeteinek reprodukcióit láthatjuk TENENTI, Alberto: *La Vie et la Mort à travers l'art du XVe siècle*, Paris, Colin 1932, 97–120. l.

⁷ ARIÈS, Philippe: *id. mű*, 109. l.

⁸ Uo. 35–37. l.

⁹ Uo. 111.

¹⁰ In *Œuvres lyriques*, London, Éditions C. A. Mayer, 1964.

¹¹ SCREECH, (M-A) et CALDER (R): *Some Renaissance attitudes to laughter*, in: *Humanism in France at the end of Middle Ages and in the Early Renaissance*, Manchester, UP, 1970.

¹² Valójában Galienus volt az, Hippokratész *Járványok* című művének VI. Könyvéhez fűzött kommentárjában.

¹³ Vö. *Iliász* (XXI ének, 107. sor), Achilleusz szavai. (Devecseri Gábor fordítása) A *Harmadik Könyv* 10. fejezetében Rabelais Patrokloszt idézi (*Iliász*, XVI. ének).

aggódott betegségének diagnózisa miatt, és szorongva várta a komor, lesújtó vagy éppen a kedvező prognózist, „a nemes Patelin módjára”¹⁴ ezzel a kérdéssel fordult hozzá:

S a vizeletem

Nem azt mondja-e, hogy meghalok?¹⁵

(Callianax) esztelenül így felelt: Azt mondanám, nem, ha a szép gyermekek, Apolló és Diana anyja, Latona hozott volna téged is világra.”

Ezt a „háromszemélyes bohózatot” – amelyhez Hippokratész joggal hasonlítja az orvostudományt – „a beteg, az orvos és a betegség” játssza. Zárójelben megjegyezzük, Rabelais nem Hippokratész „hasonlatát” idézi: az analógiát Galienus Kommentárjának egy homályos célzása alapján ő maga találta ki¹⁶. S Rabelais ismeri ezt a bohózatot, de még mennyire ismeri; beleértve a beteg aggodalmaskodó kérdéseit, az orvossal szembeni viselkedését, azt, ahogy a betegségtől kiélesedett, kifinomult érzékekkel szorongva lesi orvosának minden mozdulatát, arcának minden rezdülését, hátha megsejtheti belőle „bajának végső kimenetelét”. Éppen ezért elítéli Callianax hozzáállását, felháborodik rajta („esztelennek” minősíti), az ezzel teljesen ellentétes magatartás mellett száll síkra. Az olyan mestereket követve, mint amilyen Platón vagy Averroes volt¹⁷, úgy véli, a jó orvosnak mindenekelőtt örömet kell szereznie betegének: meg kell hagyni őt a majdnem biztos gyógyulás hitében, olyan sokáig, amennyire csak lehet, anélkül azonban, hogy „Istent megsértenék” – teszi hozzá. Az orvosnak ugyanis az is kötelessége, hogy figyelmeztesse betegét, ha a „tünetek arról árulkodnak, hogy halál elkerülhetetlenül közeledik”, egy kereszténynek ugyanis tudatában kell lennie annak, hogy hamarosan meg fog halni! Ez lenne az egyedüli ok? Valószínűleg ez a szemlélet az emberi méltóság tiszteletben tartására is utal, arra, hogy ne fosszuk meg a másikat a saját halálától. S emellett még anyagi megfontolások is állhatnak a háttérben – jöllehet, a rabelais-i gondolat nagysága és jelentősége folytán bizonyosak vagyunk benne, hogy nem ez szemléletének legfontosabb aspektusa –: amikor az orvos kénytelen betegét tájékoztatni a közelgő végről, ezt tapintatosan, körültekintően teszi, előbb a hozzátartozókkal beszélve, tájékoztatja a „férj, apa vagy közeli rokon” között álló haláláról a feleséget, a gyermekeket, a rokonokat és barátokat, hogy azok – arra rövid időre, amely a beteg életéből még hátravan – tanácsal láthassák el, hogy rendezze házának ügyeit, buzdítsa és bátorítsa gyermekeit, készítse fel asszonyát az özvegyiségre, rendelkezék árvái sorsáról, hogy ne lephesse meg úgy a halál, hogy nem készített végrendeletet, és nem tette meg a szükséges intézkedéseket lelki üdvével és háza népével kapcsolatosan (...)

A haldoklónak tehát módjában áll meghozni végső rendelkezéseit, hogy halála után a hozzátartozók ne maradjanak kisémmizve. S keresztényként nézhet szembe a halállal. S ha nem keresztény? Bármily ellentmondásosnak tűnhet ugyanis, mindenképpen bizonyosak lehetünk abban, hogy a középkor és a XVI. század egyes műveit kifejezetten ateista szellem hatja át¹⁸. Rabelais, akit a cenzúra nem egyszer megfenyegetett, aki ki volt téve ellenségei bosszúálló szándékának, feltehetőleg jóhiszeműsége tanújelét kívánta adni. Óvatossága indokolt is, hiszen tudjuk, hogy például 1546-ban a teológusok elítélték a *Harmadik Könyvet*, azt vetve Rabelais szemére, hogy a mű „eretnkséggel van teli”, s hogy ugyanebben az esztendőben máglyára küldték Étienne Dolet-t, mivel azt állította, Platónnál nem szerepel a lélek halhatatlansága.

Talán meglepnek bennünket ezek a sorok. Rabelais szüntelenül az élet mindent elsöprő erejét hangoztatja. Tapasztalatból tudja azonban, hogy az emberek számára bizony nehéz, kegyetlen dolog a halál. Regényében nem is irt le keservesen haldokló betegeket, s nem győzte hangsúlyozni a jelenlétükben tanúsítandó helyes magatartást: elítél minden durva és meggondolatlan viselkedést.

Jelen tanulmányommal/előadásommal nem az volt a célom, hogy bármiféle hermeneutikai fejtegetésbe bocsátkozzam, hanem hogy rámutassak, szerzőnk, az ember éppúgy, akár az orvos, a mi emberi tragikomédiánkba, ha nem is biztos reményt, de legalább némi reménységet tudott belecsempészni, amelyet megerősít az a halállal szembeni magatartás, amelyre biztat bennünket.

¹⁴ Vö. *La Farce de Maistre Pathelin*, 656–657. l. (1465 körül)

¹⁵ Az orvos az utolsó pillanatig végzi a haldokló betegágyánál a középkori orvostudomány klasszikus gesztusát: a vizeletvizsgálatot. Vö. ALEXANDRE-BIDOU, Danièle: *id. mű*, 89–92. l.

¹⁶ Vö. ANTONIOLI, R., *Rabelais et la médecine*, Genève, Droz, 1976. valamint MENAGER, Daniel: *Rabelais en toutes lettres*, Paris, Bordas, 1989, 12–13. l.

¹⁷ Vö. RABELAIS, *Oeuvres complètes*, *id. mű*, 563. l. 16. jegyzet.

¹⁸ BERRIOUX, Michel: *L'Athéisme et les Athées au XVIe siècle*, Paris, PUF, 1976.

*JEAN-PAUL PAGLIANO***The doctor Rablais's relation to death**

When discussing Rablais's works, it is the love of life that first comes to our mind, and this is all so well. However, when analysing Rablais's works at a deeper level, we can clearly see that death is present in them. He knows it from experience that death is a difficult and cruel thing for people. In his novels, however, he does not describe painfully dying people, and he is keen to emphasise the appropriate behaviour in their presence: he condemned all rude and insensible behaviour on the doctor's part as well.

It is not the aim of the present paper to conduct any hermeneutic discussion, but to show that the author, both as a man and a doctor, manages to bring some hope into our human tragicomedy, which is strengthened by the behaviour against death, which he encourages us so much to follow.